

Als het huis in brand staat

Eigenlijk had ik een ander redactioneel willen schrijven. Wanneer echter zoals nu, eind maart 2022, miljoenen vluchtelingen door Europa trekken op zoek naar veiligheid vanwege een oorlog tussen twee landen die elkaar vanwege hun gezamenlijke geschiedenis beter zouden moeten verstaan, lijkt al het andere onbenullig geworden. Corona verdwijnt en de echte oorlog verschijnt. Berichten van het front krijgen postcorona een meer letterlijke betekenis, nu we dagelijks getuige zijn van dood en verderf als gevolg van oorlogsgeweld. Wanneer u dit leest heeft dit alles misschien nauwelijks nog actualiteitswaarde en is de gewapende vrede getekend en de volgende Koude Oorlog begonnen. Mogelijk heeft er een staatsgreep in Rusland plaatsgevonden of heeft Poetin, wat God verhoede, op de rode knop geduwd, en bestaat Kiev, dat nu al zo zwaar onder vuur ligt, helemaal niet meer.

Paustovski (1970) mijmerde over de culturele rijkdom en schoonheid van Kiev in zijn jeugdijaren, rond het begin van de twintigste eeuw. <[...] de beroemde Idzikovski bibliotheek op de Kresjtsjatiek, de symfonieconcerten, de parken van Kijev, de herfst van Kijev met zijn knerpemde bladerpracht, het plechtige en edele Latijn dat ons al die schooljaren door vergezelde. [...] de Dnjepr, de zachte nevelige winters, de rijke en tedere Oekraïne die Kijev met een krans van boekweitvelden, strodaken en bijenstallen omringde > (p. 219).

Is oorlog echt een onvermijdelijk onderdeel van de menselijke aard? Einstein schreef aan Freud in 1933: <Bestaat er een weg waarlangs de mensen bevrijd kunnen worden van het noodlot van den oorlog? Het besef dat dit probleem door den vooruitgang der techniek voor de beschaafde menscheit een kwestie van leven en dood is geworden is vrij algemeen doorgedrongen; desondanks hebben de hartstochtelijke pogingen een oplossing te vinden tot nu toe in schrikbarende omvang schipbreuk geleden > (p. 10). Freud is het hiermee grotendeels eens en schrijft: <[...] het is een vruchteloze onderneming 's mensen agressieve neigingen te willen afschaffen > (p. 49).

Ladan (2019) koppelt de noodzaak van oorlog aan het niet kunnen verdragen van onmachtig zijn. Heftige gevoelens van machteloze woede belemmeren controle en overzicht en zoeken een uitweg in een verlangen naar agressie en oorlog. Maar overzicht hebben, het idee dat het leven maakbaar is, blijkt telkens een illusie. Het is zelfs de vraag wat de natuurlijke situatie is, oorlog of vrede. Waarschijnlijk is vrede niet meer dan een periode van relatieve rust tussen twee oorlogen. Velen bleken verrast dat er toch nog een oorlog kon ontstaan en nog wel zo dichtbij op het Europese continent. Het gaat opnieuw over

het niet kunnen hanteren van onmacht, het niet accepteren van de ambiguïteit van het menselijk bestaan. Het uit zich in een steeds sterker wordende behoefte om in een roes van eensgezindheid iets te doen, om in te grijpen, en de gemeenschappelijke vijand te verdrijven. Het nauwelijks bewuste verlangen naar oorlog wordt in retorische vragen door nieuwsmedia aangewakkerd: hoe lang blijven we nog toekijken?

Ladan (2019) betoogt dat naarmate we minder vertrouwd zijn met het gegeven van onze onmacht, we meer neigen naar een oorlog als aantrekkelijke ›kapstok‹ voor onze gevoelens en fantasieën rondom machteloosheid. We zullen een beweging naar binnen moeten maken en onze innerlijke tegenstrijdigheden en conflicten moeten erkennen. Is het daarbij mogelijk, zo vraagt hij zich af (p. 156), dat we eerst onze vanzelfsprekende uitgangspunten die ons zo dierbaar zijn kritisch onderzoeken, en dan besluiten om niets te doen? Dit boek is vóór deze oorlog geschreven, maar de vraag lijkt nu het overwegen waard om escalatie tot een nucleaire catastrofe te vermijden. Het is echter nog meer een universele vraag die geldt voor beide kanten van het conflict, zowel voor de actie als voor de reactie, zelfs al is niet altijd duidelijk wie wanneer de eerste steen heeft geworpen.

Terug naar Freud, die ook hoop ervaart: ›Alles wat gevoelsbanden tussen mensen schept moet den oorlog tegenwerken‹ (Einstein & Freud 1933, p. 51). Deze emotionele verbondenheid tussen mensen leek in de tijd van de kosmopolitische Paustovski wel degelijk aanwezig. Nescio parafraserend waren het ›jongens, maar aardige jongens‹ aan een van de drie categoriale gymnasia in Kiev, die de leraar Frans afkomstig uit Bretagne voor de gek hielden en hun leraar Latijn soms tot wanhoop dreven. Zo schrijft Paustovski (1970) over de lessen literatuur en geschiedenis in het destijds Russische Kiev, dat een integraal onderdeel vormde van de Europese cultuur (pp. 219-221):

Wij dweepten met poëzie en literatuur. Maar werkelijk begrip voor de Russische literatuur, voor heel de klassieke helderheid en diepgang ervan kregen wij pas nadat wij de luchtiger literatuur van het Westen hadden leren begrijpen. [...] Een tijdlang waren we vooral in de ban van de Franse lyriek, van Verlaine, Leconte de Lisle en Théophile Gautier. We lazen ze in de oorspronkelijke taal of in vertalingen. De Franse taal, nu eens licht en ongrijpbaar als een luchtig parfum, dan weer hard als metaal, had bij deze dichters een betoverende kracht.

[...] langzamerhand maakte de machtige Russische literatuur, misschien wel de meest grootse ter wereld, zich meester van ons hart en verdrong de literatuur van het Westen naar de tweede maar toch zeer eervolle plaats.

En over geschiedenis (p. 275):

We raakten van het ene tijdvak in het andere, van de ene interessante plaats in de andere verzeild. [...] we bezochten de wapensmeden van Toela, de kozakkennederzettingen aan de grens van Dagestan, liepen in de motregen van de herfst in Boldino, zaten in de weeshuizen en boetegevangenissen uit het Engeland van Dickens en op de markten van Parijs, we waren in het verwaarloosde klooster op het eiland Majorca waar Chopin ziek lag en op het uitgestorven schiereiland Taman waar de stengels van de droge maïsplanten op de zeewind ruisten.

Kunst en cultuur in brede zin zijn essentieel voor deze gevoelsbanden tussen mensen en daarmee niet louter ornamenten maar fundamenteen, zoals Ramsey Nasr het noemde. Cultuur is iets wat ons verbindt. Ze is een gemeenschappelijke basis van menselijkheid en hoop en kan als tegengif dienen voor de behoefte aan oorlog. Freud liet dat al weten aan Einstein: ‘Alles wat gemeenschappelijke dingen van betekenis tusschen mensen schept, wekt dergelijke gemeenschappelijke gevoelens of identificaties op’ (1933, p. 52).

Jos Dirkx

Literatuur

EINSTEIN, A. & FREUD, S. (1933). *Waarom oorlog? — Een briefwisseling*. Amsterdam: Seyffardt's Boek- en Muziekhandel.

LADAN, A. (2019). *Onmacht en oorlogsverlangen*. Amsterdam: Boom.

PAUSTOVSKI, K. (1970). *Verre jaren — Herinneringen aan het tsaristische Rusland*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.